

Забони тоҷикӣ

Интишори сомонӣ «Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон»
(<http://www.istilohot.tj>)

Забони тоҷикӣ

Ношир: Ҳайати тадорукот Санаи интишор: 2 Ноябр, 2017 - 12:29
Забони тоҷикӣ

Забони тоҷикӣ забони адабӣ ва миллии тоҷикон ва забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо забони тоҷикӣ ҳамчунин тоҷикони ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, ҳамчунин дар минтақаҳои тоҷикнишини Афғонистон тақаллум мекунанд. Забони

Забони тоҷикӣ

Интишори сомонаи «Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон»
(<http://www.istilohot.tj>)

форсии аҳди Сомониён «форсӣ, порсӣ» ва ё «порсии дарӣ» ном гирифт ва бо вучуди ин ки ин забон дар осори хаттии асрҳои миёна гоҳо забони тоҷикӣ ё «зуфони тоҷикӣ» номида шуда бошад ҳам (дар як матни портии монавӣ, ки дар Турфони Чин ёфт шудааст (асри VIII м.), истилоҳи tazigāne āvak «овои тоҷикона» ба кор рафтааст), вале дар ҳоле ки қавми тоҷикро [1] «форс» наномидаанд, забонашон ба сурати кулӣ то асри XIX ва ибтидои асри XX бо номи «форсӣ» муаррифӣ мешуд. Муҳити ташаккули забони форсии нав, робитаҳои таърихӣ соҳибони ин забон бо мардумони ҳамҷавор дар таҳаввули таърихӣ низоми луғавӣ ин забон бетаъсир буда наметавонист. Омезиши забони форсӣ бо забони портӣ боиси вориди таркиби луғавӣ он шудани калимаҳои иқтибосӣ портӣ гардид. Мавҷудияти як қатор иқтибосҳои эронӣ шарқӣ (хусусан калимаҳои суғдӣ мисли нағз, оғоз, мағз, бут, алағда ва ғ.) дар сохтори луғавӣ забони форсӣ низ натиҷаи робитаи таърихӣ ин забонҳо мебошанд.

Ҳамин тариқ, дар тӯли чандин аср таркиби луғавӣ забони форсӣ ташаккул ёфт ва мукамал гардид ва то асри XVI ин забон дар шарқу ғарби Эрони таърихӣ забони умумӣ адабӣ ба шумор мерафт. Пас аз кашмакашҳои хуношомӣ байни Сафавиён ва Шайбониён, ки дар заминаи мазҳабӣ сар зада буд, тамоми робитаҳо дар байни сокинони Мовароуннаҳр Хуросон ва қисмати ғарбии Эрон қатъ гардид ва ин марзбандии сиёсӣ- мазҳабӣ боиси ҷудоии фарҳангии адабӣ гардид.

Аз асри XVI ба баъд забону адаб дар ду сарзамини форсигӯ – Мовароуннаҳр ва давлати Форс ба таври мустақил ва ҷудо аз ҳам инкишоф ёфт, ки сарфи назар аз муштаработи меъёрҳои адабӣ, боиси ба вучуд омадани тафовутҳои дар системаи луғавӣ, грамматикӣ ва сабкии гуфтору навиштори мардуми форсигӯи ин ду сарзамин гардид. Масалан, дар китоби «Маҷмаъ-ут-тавоҳиш» (асри XVI), ки мутааллиқ ба муаллифони Осиёи Миёна аст, бисёр хусусиятҳои грамматикӣ инъикос ёфтаанд, ки хоси лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ мебошанд. Дар шумори ин хусусиятҳо истифодаи шаклҳои муайян (давомдор)-и феъл бо феъли ёвари истодан (тарошида истодааст, ҷанг карда истода буд ва ғ.), таркибҳои феъли ҳоли бо ҷузъҳои мондан (бурда монд), рафтан (гирифта рафт), омадан (гурехта омад), гирифтани (бурида гирифт), дидан (хонда дид), ба кор рафтани банди феълии шахси 2-юми ҷамъ -етон (дафн кунетон) ва хусусиятҳои хоси корбурди пешоянду пасояндҳоро метавон зикр кард. Дар осори Аҳмади Дониш ва дигар адибони асри XIX хусусиятҳои хоси лаҳҷаҳои тоҷикӣ бештар ба назар мерасанд, ки аз забони адабии роҷ дар Эрони ҳамон давра фарқ доранд.

Ҳамин тариқ, забони адабии тоҷик ба тадриҷ дар асоси лаҳҷаҳои маҳаллии тоҷикӣ хусусиятҳои навро касб кард ва ин раванд дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX, хусусан дар осори адибони маорифпарвари он замон мисли Садриддини Айни, Абдуррауфи Фитрат, Садри Зиё, Мирзо Сироҷи Ҳаким, Тошхоҷаи Асирӣ ва дигарон ба таври бориқ намоён гардид.

Рӯйдодҳои азиме, ки дар ибтидои асри XX дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ мардумони Осиёи Миёна рух дода, ба инқилоби болшевикӣ ва марзбандии миллию маъмурии ин сарзамин саҳт марбут буданд, ба забонҳои милли ва фарҳангии миллии сокинони он низ бетаъсир намонд. Аксари донишмандони рус, аз қабили В.В. Григорев [2] А.А. Семёнов [3], В.П. Наливкин [4], П.К. Кузнецов [5], ки охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба таҳқиқи ҳаёти тоҷикон машғул буданд, низ дар ин бора ибрози ақида намудаанд. Вазъи нави сиёсӣ, ки бо инқилоби болшевикӣ ва барқарории Ҳукумати шӯравӣ дар сарзамини сукувати тоҷикон сурат гирифт, гардиши куллиро дар ҳаёти маънавии онҳо ба вучуд овард. Бар асари гирудорҳои сиёсӣ, ки ҳангоми тақсмоти миллию маъмурии Осиёи Миёна рух дод, забони миллии тоҷикон «забони тоҷикӣ» номида шуд ва соли 1924 барои тоҷикон дар доираи Ҷумҳурии Ўзбекистон ба шакли ҷумҳурии худмӯхтор (автономӣ) воҳиди миллию маъмурие ҷудо карда шуд, ки соли 1929 ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил ёфт. Забони тоҷикӣ забони миллии сокинони ҳамин сарзамин гардид, ки баъд аз баҳсҳои тӯлонӣ солҳои 20-30-юми асри XX тасмим гирифта шуд, ки лаҳҷаҳои тоҷикии маҳаллӣ ва ба хусус гӯишҳои Бухоро ва навоҳӣ он, ки бо сабаби маркази қадимӣ фарҳангии тоҷикон будани ин шаҳр лаҳҷаи қойне маҳсуб мешуд, ба сифати пояи забони адабии муосири тоҷик қарор додашавад [6].

Табдили ҳатти суннатӣ арабиасосӣ форсӣ ба ҳатти лотинӣ дар соли 1929 ва сипас ба ҳатти кириллии тоҷикӣ дар соли 1939, ки аслан ҷанбаи сиёсӣ дошт [7], ҳамчунин таъсири шадиди забони русӣ ва тарҷумаи адабӣ, илмӣ ва публитсистӣ низ дар таҳаввулотӣ сохтори забон нақши муҳимме бозӣ карданд.

Баста будани марзҳо бо кишварҳои форсизабон ва маҳдуд гардидани робитаҳои фарҳангӣ бо ҳамзабонони бурунмарзӣ низ дар раванди инкишофи забони адабии тоҷик бетаъсир буда наметавонист. Ба ҳамин васила забони муосири тоҷик шакли забони адабиёро касб кард, ки аз забони адабии муосири форсӣ ва забони дари Афғонистон тафовутҳои ҷашмгире дошт.

Тарҳи алифбои лотниасоси тоҷикӣ.

Тарҳи алифбои кириллии тоҷикӣ.

Забони адабии тоҷикии солҳои 20-70-уми асри XX забони осори адабие буд, ки бар мабной принципи «реализми сотсиалистӣ» таълиф мегашт ва дар сарғаҳи насри адабии он устод С.Айнӣ ва назми он устод А. Лоҳутӣ қарор доштанд. Дар ҷараёни мубоҳисоти забоншиносӣ аксаран муътақид бар ин нукта буданд, ки забони адабии тоҷикӣ бояд оммафаҳм ва ба забони зиндаи халқ наздик бошад. Устод С.Айнӣ таъкид доштааст, ки «...забони тоҷикӣ худӣ ҳамон аст, ки қисман ба майдони матбуот ва адабиёти нави тоҷикӣ қадам мондааст. Ба гузаштани замон ва зиёдагии таҷрибаи нависандагон боз содатар ва авомфаҳмтар хоҳад шуд. Азбаски забони оммаи тоҷик ҳанӯз дуруст тафтиш нашудааст, нависандагони мо дар деҳаҳо ва кӯҳсорҳо кам гаштаанд, ба кор фармудани баъзе таъбироти душвор, ки аз китобҳо ёд гирифтаанд ва баъзе калимаҳо, ки аз ҳамсоғони мо гузаштааст, маҷбур мешаванд, ин душвориҳо, ба андозае ки нависандагони мо ба авом наздик мешаванд ва авомро мешиносанд, кам ва бартараф хоҳад шуд. Яъне забони матбуоти тоҷик рафта-рафта аз ҳозирааш ҳам содатар хоҳад гардид, ки ин мешавад забони форсии сода» [8].

Ба ҳамин тариқ, забони осори адабӣ, илмӣ, публицистӣ ва расмӣ бар асари ҷараёни сода кардан ва ба халқ наздик намудани забони тоҷикӣ, ки яке аз рукнҳои сиёсати забони давлати шӯравӣ маҳсуб мешуд, тадриҷан аз пояҳои классикии худ фосила мегирифт. Дар солҳои 80-уми асри XX вобаста ба воқеоти Афғонистон ва вуруди артиши шӯравӣ ба ин кишвар барои равобити фарҳангии байни тоҷикони Иттиҳоди Шӯравӣ ва Афғонистон то андозае шароити мусоид ба миён омад. Барои адибон, рӯзноманигорон ва дигар зиёиёни тоҷик муяссар шуд, ки бо вазъи забону адаб дар ин кишвар аз наздик ошно шаванд ва баъдан дар навиштаҳои худ аз ғановати луғавии ин забон истифода намоянд. Сарфи назар аз ин ки забони ин навиштаҳо ва ба хусус забони матбуоти солҳои 80-90-уми асри XX гоҳо барҳақ ва гоҳо ноҳақ мавриди интиқоди шадиди идае аз зиёиёни мухофизакор гардида бошад ҳам, вале ба сурати умум ин раванд дар таҳаввули луғот ва сабки забони адабии муосири тоҷик гардиши куллие башумор меравад. Ҳодисаҳои сиёсии охири солҳои 90-уми асри XX, ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва истиқлоли давлатии тоҷикон марҳилаи наве дар рушди забони адабии муосири тоҷик гардид. Соли 1989 пас аз мубоҳисаҳои шадид Қонуни забон аз тарафи намояндагони мардумии Шӯрои Олии Тоҷикистон ба тасвиб расид, ки мутобиқи он забони тоҷикӣ забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шуд [9] ва пас аз истиқлоли давлатии Тоҷикистон ин эълон қомилан амри воқеӣ гардид. Бо талаби ҷомеаи тоҷик алифбои кириллии тоҷикӣ ислоҳ гардида, дар он ҳарфҳои, ки ба табиати савтии забони тоҷикӣ созгор набуданд, ихтисор карда, дар ин замина имлои забони адабии муосири тоҷик низ таҷдиди назар шуд [10]. Забони тоҷикӣ аз рӯи нақши корбурдии худ дар ҷомеа дорои хасоисе мебошад, ки дар амалқарди забонҳои олам дар ҷомеа ба нудрат дучор меояд: ин забон барои қабилаи мардумони ғайриэронии Осиёи Миёна – яҳудиёни бумӣ, қабилаҳои ҳиндунажоди ҷўғӣ [11] забони модарӣ маҳсуб мешавад, аммо бархе аз тоҷикон, мисли ғушварони забонҳои помирӣ ва яғнобӣ ба забонҳои дигари эронии шарқӣ тақаллум мекунанд. Забони тоҷикӣ ғайр аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди вилоятҳои Самарқанд, Бухоро, Фарғона, Андиҷон, Намангон, Тошканд, Қашқадарё, Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон, вилояти Чимкенти Ҷумҳурии Қазоқистон, вилояти Ўши Ҷумҳурии Қирғизистон низ истеъмол мегарданд. Забони гуфтори тоҷикон аз лиҳози таърихӣ дар густараи собиқ забонҳои эронии матрук – суғдию бохтарӣ ва сакоӣ паҳн гардидааст, аз ин рӯ, субстратҳои мухталифи забонӣ дар шаклгирии забони тоҷикии гуфторӣ нақши ҳудро гузоштааст: дар гуфтори саканаи қисмати шимолии минтақаи истеъмоли забони тоҷикӣ забони суғдӣ ва дар қисмати ҷанубии ин густара забонҳои бохтарию сакоӣ таъсиргузор будаанд. Албатта, омилҳои пасини ташаккули забони гуфтори тоҷикиро мисли муҳити инкишофи лаҳҷаҳо, таъсири мутақобилаи забонҳо дар марзҳои корбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро низ наметавон аз назар дур андохт. Вобаста ба ин омилҳо сохтори диалектологи забони тоҷикӣ ташаккул ёфтааст,

Забони тоҷикӣ

Интишори сомонаи «Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон»
(<http://www.istilohot.tj>)

ки боиси тафовутҳои ғуишӣ дар забон гардидааст. Лаҳҷаҳои тоҷикиро вобаста ба хусусиятҳои забонӣ ва мавқеи ҷуғрофияшон ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардаанд: 1) гурӯҳи шеваҳои шимолӣ (лаҳҷаҳои ноҳияҳои шимолии вилояти Суғд, Варзоб, кӯхистони Ҳисор ва Шаҳритуси Тоҷикистон, Самарқанд, Бухоро, водии Фарғона, Сурхондарё, Қашқадарёи Ўзбекистон, лаҳҷаҳои вилояти Ўши Қирғизистон ва Чимкенти Қазоқистон); 2) гурӯҳи шеваҳои марказӣ (болоби Зарафшон – ноҳияҳои Айни ва Мастчоҳ); 3) гурӯҳи шеваҳои ҷанубӣ (водии Қаротегин (Рашт), вилояти Хатлон, лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон); 4) гурӯҳи шеваҳои ҷануби шарқӣ (водии Ванҷ ва Дарвоз) [12].

Пойтахти Тоҷикистон – шаҳри Душанбе шаҳри ҳамзоди Тоҷикистон – ҳамчун воҳиди маъмурий-ҳудудӣ мебошад, ки дар даврони шӯравӣ аксари сокинони онро намояндагони миллатҳои ғайритоҷик ташкил медоданд, барои устувор гардондани сохти сотсиалистӣ аз манотиқи гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ ба Осиёи Миёна муҳоҷир карда шуданд. Пас аз истиқлоли Тоҷикистон ва ҳаводиси фоҷеабори даргириҳои дохилӣ саканаи ғайритоҷик ин шаҳро тадриҷан тарк карда, мардуми маҳаллӣ акнун шумораи аксари аҳолии шаҳро ташкил медиҳанд, ки намояндагони лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар пойтахт ҳанӯз лаҳҷаи кийине ташаккул наёфтааст, ки, чунончи дар аксари давлатҳои пойтахт дар ташаккули забони адабӣ нақш доштааст, барои тамоми тоҷикон марҷаи тақлид ва пайравӣ бошад. Дигар шаҳрҳои қадимии тоҷикон – Самарқанд, Бухоро, Хуҷанд, Истаравшан ва ғ., ки ҳар яке дар замони худ ҳамчун марказҳои адабию фарҳангии тоҷикон буданд, ё пас аз тақсими худуди миллии Осиёи Миёна берун аз марзҳои Тоҷикистон монданд ва ё ҳамчун шаҳрҳои музофотӣ дар канораҳои кишвар монда, қудрати таъсиргузори ба ҷараёни умумии инкишофи забони тоҷикии имрӯзро аз даст доданд. Ба ҳамин тариқ, забони тоҷикӣ аз ду сарчашмаи моддӣ – забони осори классикии форсу тоҷик ва забони зиндаи мардум шодоб мегардад.

Адабиёт:

1. Хромов А.Л. К истории интерпретации этнонима «таджик» // Чаҳордаҳ мақола. – Душанбе, 2010, с. 122-137.)
2. (Григорьев В.В. О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре. Записки МирзоШамса Бухары. – Казань, 1861.),
3. [Семенов А.А. Материалы для изучения горных таджиков Центральной Азии. – М.: вып. 1. – 1900, вып.2. – 1901.]
4. [Наливкин В.П. Русско-персидский словарь общеупотребительных слов по наречиям Туркестанского края. – Казань, 1889; Руководство по практическому изучению персидского языка. – Самарканд, 1900.]
5. [Кузнецов П.К. О таджиках Ташкентского уезда // Известия Туркестанского отд. Русского географического общества, т.II, вып. 2. – Ташкент, 1900; О таджиках Наманганского уезда // Известия Туркестанского отд. Русского географического общества, т.XI, ч. 1, вып. 2. – Ташкент, 1915; Сравнительный грамматический очерк таджикского и сартовского наречий // Известия Туркестанского отд. Русского географического общества, т. XI, ч. 1, вып. 2. – Ташкент, 1915, с. 27-43.]
6. [Дар бораи баҳсҳо перомуни забони адабии тоҷик ниг.: Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳисаҳо. Маҷмуаи мақолаҳои солҳои 20-ум. Тартибдиҳандагон А.Набавӣ, Н.Одинаев, П.Олимова. – Душанбе, 2007; Забон ва худшиносии миллии (маҷмуаи мақолаҳо). Китоби якум. Баргардон ва омодакунонда П.Гулмуродзода. – Душанбе, 2007.]
7. [Муфассалан ниг.: Асимова Б.С. Языковое строительство в Таджикистане (1920-1940 гг.). – Душанбе, 1982, с. 45-98; Назарзода С. Ҷараёни тағйири алифбо дар Тоҷикистон // Номаи Пажӯҳишгоҳ. – 2004, № 6, с. 105-116; 2005, № 7, с. 139-150.]
8. [Айнӣ С. Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ // Забони тоҷикӣ дар мувоҳисаҳо..., с. 162-163.]

9. [Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчун санади танзимкунандаи сиёсати давлатӣ дар бахши забон ҷойгоҳи забони тоҷикиро дар ҷомеаи кишвар муайян кардааст.]

10. [Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1998 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қоидаҳои имлои забони адабии ҳозираи тоҷик». Таҳрири охири имлои забони тоҷикӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011 тасдиқ шудааст.]

11. [Оранский И.М. Дар бораи истилоҳи «мазанг» дар Осиёи Миёна // Номаи Пажӯҳишгоҳ. – 2005, № 7, с. 151-164.] ва парӣ («афғонҳо»-и Ҳисор) [Оранский И.М. Фольклор и язык гиссарских парья (Средняя Азия). Введение, тексты, словарь. – М., 1977.], арабҳои Шаҳритусу Кубодиён [Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе, 1975.]

12. [Дар бораи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ силсилаи пажӯҳишҳо аз тарафи донишмандони рус ва Тоҷикистон анҷом шудааст, ки китобҳои зерин

аз ҷумлаи умдатарин осори шевашиносии тоҷик мебошанд: Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – М., 1964; Ҳамон муаллиф. Очерки по таджикской диалектологии. М.: Изд. АН СССР. – Вып. 1. – 1952, вып. 2. – 1952, вып. 3. – 1956, вып. 4. – 1961, вып. 5. – 1963; Розенфельд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка. Труды ИЯ АН СССР. Вып. VI. – М., 1956; Ҳамон муаллиф. Ванджские говоры таджикского языка. – Л., 1964; Ҳамон муаллиф. Бадахшанские говоры таджикского языка. – Л., 1971; Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе. Ҷилди 1 (фонетика ва лексика) – 1980, ҷилди 2 (Морфология) – 1979, ҷилди 3 (Синтаксиси ҷумлаҳои содда) – 1979, ҷилди 4 – 1981, ҷилди 5 (Материалҳо); Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района. – Душанбе, 1962; Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғушҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пайванд, 2012].

Баҳодиҳии муҳтаво: 5

Баҳои миёна: 5 (2 овоз)

Категория:

- [Забони тоҷикӣ](#) [1]

Манбаъ: <http://www.istilohot.tj/tg/content/zaboni-tochiki?mini=2025-04&page=50>

Пайвандҳо

[1] <http://www.istilohot.tj/tg/category/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D3%A3>